

ВИКОРИСТАННЯ ДІЛОВИХ ІГОР ПРИ ВИВЧЕННІ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена питанням використання ділових ігор у процесі підготовки майбутніх працівників-правоохоронців до професійної діяльності. В статті проаналізовано ступінь використання ігрових форм навчання у підготовці майбутніх правоохоронців до професійної діяльності в Харківському національному університеті внутрішніх справ. Розглянуто дидактичні особливості ігор та їх види, що існують в педагогічній теорії та практиці. Визначено психолого-педагогічні принципи, які слід враховувати при включенні ігор у процес навчання курсантів. Представлено методичні вимоги щодо використання ділових ігор професійної спрямованості у процесі підготовки майбутніх правоохоронців до професійної діяльності під час навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: ділові ігри, правові дисципліни, підготовка до професійної діяльності, курсанти..

Стаття посвящена вопросам использования деловых игр в процессе подготовки будущих сотрудников органов внутренних дел к профессиональной деятельности. В статье проанализировано состояние применения игровых форм обучения при подготовке будущих сотрудников правоохранительных органов к профессиональной деятельности в Харьковском университете внутренних дел. Рассмотрены дидактические особенности игр и их виды, существующие в педагогической теории и практике. Определены психолого-педагогические принципы, которые необходимо учитывать при использовании игр в процессе обучения курсантов. Представлены методические требования по применению деловых игр профессиональной направленности в процессе подготовки будущих сотрудников милиции к профессиональной деятельности при обучении их в высшем учебном заведении..

Ключевые слова: деловые игры, правовые дисциплины, подготовка к профессиональной деятельности, курсанты..

Підготовка майбутніх працівників органів внутрішніх справ до професійної діяльності передбачає використання ігрових видів навчання з метою застосування знань, формування умінь та навичок, розвитку творчого мислення та набуття професійного досвіду. Включення ігор у навчальну діяльність не є новим у практиці підготовки майбутніх фахівців-правоохоронців.

У роботах таких авторів як Н. Анікеєва, Ю. Бабанський, А. Вербицький, Р. Жуковська, М. Кларін, О. Леонтєв, А. Петровський, Н. Нікандров, А. Мішле, С. Рубінштейн, М. Сорокін та ін. зроблено теоретичний аналіз та надано практичні рекомендації щодо застосування різних видів ігор у навчальному процесі.

Мета статті – обґрунтувати доцільність застосування ігрових форм навчання у підготовці майбутніх правоохоронців до професійної діяльності.

Для визначення ступеню використання ділових ігор у процесі навчання майбутніх правоохоронців було проведено анкетування 98 викладачів ХНУВС при викладанні правових дисциплін («Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Адміністративне

право», «Цивільне право», «Трудове право», «Сімейне право» та ін.). Аналіз занять та анкетування дав такі результати: застосовувати ігрові форми у навчанні вважають необхідним і важливим – 41% (40 чол.); ігрові форми навчання вимагають спеціальної підготовки викладача – 37,6% (57 чол.); ігри сприяють активізації мислення, розвитку креативності – 35,7% (35 чол.); сприяють формуванню мотивації професійної діяльності – 26,6% (26 чол.); формують активність та самостійність у прийнятті рішень – 22,7% (22 чол.). Отримані результати дають підстави для висновку про недостатність інформованості викладачів щодо ефективності застосування ігор у підготовці фахівців.

Виявлені особливості зумовлюють *проблему*: враховуючи специфіку професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ практично удосконалити процес їх підготовки до професійної діяльності на основі включення ділових ігор у процес викладання правових дисциплін.

Розглянемо особливості і види ігор, що виділяють в педагогічній теорії та практиці. Так, В. Давидов підкреслював, що головним

«продуктом» гри є та чи інша зміна, формування та розвиток особистісних якостей, певні особистісні новоутворення [4; с. 117]. Дидактична гра – це спеціально створені ситуації, що моделюють реальність, з яких студентам пропонується знайти вихід. Головне призначення даного методу – стимулювати пізнавальний процес. С. Рубінштейн стверджував, що гра є вираженням певного ставлення людини до навколишньої дійсності: «Суть гри – у здатності, відображаючи, перетворювати дійсність. Уперше виявляючись у грі, ця сама загальна людська здатність вперше у грі і формується. Уперше формується і виявляється потреба людини впливати на світ – у цьому основне, центральне і саме загальне значення гри» [5, с. 589].

Навчальна ділова гра є педагогічним процесом, спрямованим на досягнення цілей навчання і виховання, відтворюючи майбутню діяльність у предметному і соціальному аспектах. Ділова гра створює обстановку умовної практики (предметний аспект) і включає тих, хто навчається у взаємодію з представниками інших рольових позицій (соціальний аспект).

Ділова гра – це створення ситуації вибору і прийняття рішення, в якій відтворюються умови, близькі до реальних. У ній передбачаються такі ролі учасників, які дозволяють осмислити, пережити й освоїти нові функції. У грі закладена конкретна подія або явище, що підлягає моделюванню, і допускається віднесення ігрового часу до будь-якого періоду (теперішнього, минулого, майбутнього). Зазвичай ділова гра – це модель відрізка майбутньої професійної діяльності студентів. Це імітація управлінської, дослідницької, педагогічної реальної діяльності викладача, керівника певного закладу.

Перевагою ділових ігор є те, що вони поєднують теорію і практику, сприяючи формуванню професійних знань і практичних умінь. Ігри підвищують інтерес до предмета, що вивчається, оскільки вони супроводжуються позитивними емоціями. Ділова гра є передусім «інструментом» розвитку теоретичного і практичного мислення спеціаліста: здатності аналізувати складні умови виробництва, виконувати складні і нові професійні завдання.

Педагогічна сутність ділових ігор полягає в активізації мислення, підвищенні самостійності майбутнього фахівця, піднесенні духу творчості в навчанні, наближенні його до профорієнтаційного, підготовці до професійної практичної діяльності. Відповідно до цього визначається мета ділової гри як форми організації навчання – сформувати професійні навички й уміння курсантів в активному творчому процесі.

Слід підкреслити, що для педагога, який організує гру, мета – засвоєння певних знань, умінь і формування якостей особистості. У цьому виявляється одне з протиріч гри: з одного боку – відсутність мети в грі, а з іншого боку – гра засіб цілеспрямованого формування особистості. Найбільшою мірою це виявляється в дидактичних іграх. Характер розв'язання цього протиріччя і визначає педагогічну цінність гри: якщо досягнення дидактичної мети буде здійснено в грі як діяльності, що містить ціль у самій собі, те виховна її цінність буде більш значимою. Якщо ж дидактична задача розв'язується в ігрових діях, метою яких і для учасників є рішення цієї дидактичної задачі, то виховна цінність гри буде мінімальною.

Про доцільність використання гри в навчанні існують різні думки. З огляду на складність сучасного змісту освіти, має місце думка, що гри немає місця в навчанні. Але більш обґрунтованою є думка, що навчання без гри не вирішить усіх задач, що стоять перед ним. Оскільки задачі навчання значно ширші, ніж повідомлення курсантам певної суми знань і формування умінь застосовувати ці знання. Як стверджує Д. Брунер, гра є джерелом задоволення, сприяє безболісній адаптації людини до соціальних умов. Особлива цінність гри полягає в тому, що «...гра означає для нас трансформацію навколишнього світу відповідно до нашого бажання, тоді як навчання змінює нас самих для кращої адаптації до зовнішніх умов».

Існують різні підходи до класифікацій видів ігор, що використовуються у дидактичних цілях. Так, В. Селіванов, розділяє ігри на два види в залежності від основного змісту ігрових дій. В одному випадку основу змісту гри складає дидактичний матеріал, дії з яким наділяються в ігрову форму. В іншому випадку дидактичний матеріал включається як

елемент в ігрову діяльність, яка є основою, як за формою, так і за змістом [6, с. 213]. В другому випадку, підкреслює автор, дидактичне «навантаження» значно менше, ніж у першому. Оскільки на перший план висувається не засвоєння дидактичного матеріалу, а виховні задачі, використання знань у різних ситуаціях або ознайомлення з новими знаннями. Такі ігри частіше використовують у позаурочній роботі.

Аналіз літератури показав, що різні автори виділяють різні види ігор. Так, Ю. Гільбух описує уроки-ігри, які мають виражену мотивацію діяльності, ініціативу, підпорядкування правилам, більш високу в порівнянні зі звичайними уроками навчальну, розвиваючу і виховну результативність. Автор розділяє їх на навчально-рольові і змагальні. Для перших характерно максимальне включення у яви. Їх розділяють у свою чергу автор поділяє на кілька видів: 1) із прийняттям певних рольових функцій – масок; 2) з використанням казкового сюжету (характерно для молодшої школи); 3) з фантазуванням; 4) ділові ігри – засновані на програванні професійних ролей, моделюються умови професійної діяльності [1].

М. Кларін дає опис розповсюджених у закордонній практиці:

– рольові навчальні ігри (ігри-драматизації, ігри-моделювання, ігри-ілюстрації, сполучення гри зі спрямованою дискусією),

– імітаційно-моделюючі ігри (ігри-вправи, ігри-ілюстрації, ігри з посиленням рольовим компонентом, зі спільним прийняттям рішень у складному соціальному контексті),

– ігри, що забезпечують комплексний аналіз природно-наукових і технічних проблем, і дискусій («круглий стіл», «засідання експертної групи», «форум», «симпозіум», «дебати») [2].

З урахуванням змісту й особливостей викладання дисципліни виділяють такі типи ділових ігор: а) «ігри-розминки» («мозкова атака», «клуб знавців», тематичні розважальні ігри). Їх завдання полягає в активізації ігрової та колективістської мотивації, поглибленні інтересів та уяви учасників, орієнтуванні на нестандартний підхід до вивчення навчального матеріалу; б) ситуативно-рольові ігри: включають аналіз конкретних ситуацій

та їх рольове програвання; в) конструктивно-рольові, проблемно-рольові, дискусійні ігри: метою їх застосування є формування навичок прийняття й ефективного виконання ділових ролей, навчання взаємодії і спільності, продуктивному співробітництву, участь у виробленні колективних рішень; г) творчі ігри: це колективна творчість зі створення технічних, художніх проєктів; залучення студентів до таких ігор сприяє розвитку творчого потенціалу, вихованню ініціативності, наполегливості, відповідальності.

Ділова гра - це форма відтворення предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності спеціаліста, моделювання тих систем відносин, які характерні для цієї діяльності як цілого. Таке відтворення досягається за рахунок знакових засобів, моделей та ролей, які грають інші люди. При правильній організації гри студент виконує діяльність, яка є професійною за формою, але навчальною за своїми результатами та основним змістом. У діловій грі відтворюються найбільш типові, узагальнені професійні ситуації.

А. Петровський виділяє ділову навчальну гру як одну з форм навчання, що сприяє засвоєнню і закріпленню знань і умінь професійного характеру. Він підкреслює, що гра володіє «...можливостями досягнення цілей навчання і виховання, що не можуть бути надані іншими, традиційними чи новими формами і методами навчання» [3, с. 209].

У діловій грі курсант виконує діяльність, що несе в собі риси як навчально-пізнавальної, так і професійної. За рахунок цього він засвоює абстрактні знання, уміння і навички в контексті професії. Це сприяє підвищенню мотивації навчальної діяльності, оскільки знання, уміння і навички є для курсанта не як абстрактна інформація, яку потрібно засвоїти або запам'ятати, а в динаміці руху реальних об'єктів його майбутньої професійної діяльності, що складають предмет гри. Знання засвоюються не про запас, не для майбутнього застосування, а в реальному процесі виконання ним ігрових дій, що є цінним при підготовці майбутніх правоохоронців до соціальної та виховної роботи з підлітками.

В умовах ділової гри професійної спрямованості курсант здобуває не тільки

певний соціальний досвід фахівця, але і соціальний досвід: навички соціальної взаємодії, управління людьми, формується психологічна спрямованість у діяльності і ставлення до неї, уміння керувати і підкорятися й ін. Таким чином, ділова гра сприяє становленню не тільки професійних знань, умінь і навичок, але і розвитку особистості майбутнього фахівця. Це обумовлено засвоєнням двох типів норм: норм професійних (предметних) дій і норм відносин у процесі професійної діяльності. Приймаючи рішення, узгоджуючи свої інтереси з інтересами інших, взаємодіючи з партнерами по грі, людина навчається знаходитись в активній позиції, а сама навчальна діяльність у формі ділової гри носить риси творчої.

Оскільки предметний зміст ділової гри полягає в імітації конкретних умов професійної діяльності, а також її дій, то ділова гра може виступати засобом розвитку теоретичного і практичного мислення, актуалізації, застосування і закріплення наявних знань. Це досягається організацією взаємодії курсантів зі змістом професійної діяльності, який заданий в грі конструктивно у вигляді конкретних ситуацій.

Така взаємодія опосередковується особистісною взаємодією і спілкуванням з іншими учасниками, що організуються як спільна діяльність на імітаційній моделі по постановці і рішенню ігрових навчальних задач, підготовці і прийняттю спільних і індивідуальних рішень. Спільна діяльність здійснюється відповідно до заздалегідь заданими чи виробленим в самому процесі гри правилами і нормами. Дотримання ігрових правил і розпоряджень, підпорядкування нормам професійних і соціальних відносин є необхідними умовами ділової гри як специфічної форми навчально-пізнавальної діяльності і формування необхідних знань професійного характеру і якостей особистості фахівця.

За своєю психологічною сутністю і способом організації навчання, ділова гра є двоплановою діяльністю, оскільки мотивується прагненням учасників до досягнення двоякого роду цілей – ігрових і педагогічних (з боку курсанта – навчальних) при провідній ролі останніх.

Виходячи з перерахованих особливостей, що притаманні навчальній діловій грі, можна сказати, що в ній реалізуються наступні психолого-педагогічні принципи, що доцільно враховувати на етапі розробки і керуватися на етапі проведення [3; с. 212-216].

1. Принцип імітаційного моделювання конкретних умов і динаміки професійної діяльності, а також моделювання змісту цієї діяльності. Відповідно до цього принципу створюється як імітаційна модель умов діяльності, так і ігрова модель професійної діяльності. Розгортання цих двох моделей у живому навчальному процесі на етапі проведення гри створює предметний і соціальний контексти майбутньої діяльності.

2. Принцип проблемності змісту навчальної ділової гри і процесу його розгортання в пізнавальній діяльності студентів (курсантів). Цей принцип означає, що в предметний матеріал ділової гри необхідно закладати навчальні проблеми, у вигляді системи ігрових завдань для учасників. Характерною рисою таких завдань є те, що в них міститься той чи інший тип протиріч, характерний для проблемного навчання. При зіткненні з завданням подібного роду курсант починає відчувати стан ускладнення, виникнення запитань, пізнавальної потреби, що спонукає його виявити протиріччя і вийти з цього стану – проблемної ситуації.

3. Принцип спільної діяльності учасників в умовах рольової взаємодії, розподілу й інтеграції тих професійних функцій фахівців, що імітуються у грі. Ділова гра – це спільна робота на імітаційній моделі двох чи більш людей, навіть у випадку якщо один з них викладач, а інший – курсант. Гра передбачає спілкування і взаємодію учасників, що можуть виникнути тільки при наявності декількох суб'єктів спілкування. У цьому випадку реалізується методологічна схема «суб'єкт-суб'єктних» відносин, що виступає необхідною умовою розвитку психічних процесів, мислення фахівця.

4. Принцип діалогічного спілкування і взаємодії партнерів по грі як необхідна умова рішення навчальних задач, підготовки і прийняття погоджених рішень, розвитку пізнавальної активності особистості. Переживання проблемної ситуації – ситуації взаємодії з об'єктом – є «запитальним» станом

учасника гри. Обумовлений проблемним змістом ділової гри, питання може бути заданий партнеру по грі, утягуючи його тим самим у спілкування, спрямоване на спільний пошук потрібної відповіді.

Відповідь, зустрічне питання або система міркувань партнера обумовлюють спільну діяльність у напрямку ухвалення рішення. Навіть при наявності однакових умов і однакової інформації люди неоднозначно інтерпретують їх зміст, що створює необхідні передумови для зародження діалогу, обговорення, дискусії, узгодження позицій і інтересів.

5. Принцип двоплановості ігрової навчальної діяльності. Сутність цього принципу полягає в тому, що діяльність щодо формування і розвитку особистості фахівця реалізується в ігровій формі, що дозволяє курсантам інтелектуально й емоційно «розкріпачитись», проявити творчу ініціативу. Знаходячись у ситуації, що заміняє певні умови професійної діяльності, курсант повинен оволодіти апаратом здійснення цієї діяльності – системою знань, умінь, навичок, відносин з іншими людьми: досягнення ігрових цілей служить засобом реалізації цілей формування особистості фахівця, цілей навчання і виховання.

Перераховані принципи відбивають знання про ігровий процес навчання, його складові частини, логіку і внутрішні зв'язки і для досягнення результату доцільно керуватися ними в єдності. Кожен принцип є продовженням і розвитком іншого, а в цілому вони складають концепцію ділової гри як форми навчання.

Також потрібно враховувати такі методичні вимоги:

- гра має бути логічним продовженням та завершенням конкретної теоретичної теми (розділу) навчальної дисципліни, практичним доповненням вивчення дисципліни у цілому;

- максимальне наближення до реальних професійних умов;

- створення атмосфери пошуку та невимушеності;

- ретельна підготовка навчально-методичної документації;

- чітко сформульовані завдання; визначені зміст і правила гри;

- виявлення можливих варіантів розв'язання визначеної проблеми.

Наприклад, на практичному занятті з навчальної дисципліни «Кримінальне право» особлива частина за розділом «Злочини проти здоров'я» можна використати таку ділову гру «Гра з петардою».

Ролі: підлітки-однокласники (4 чол.), один з них - постраждалий підліток, «підлітки-хулігани» (2 чол.), мати постраждалого підлітка, матері «підлітків-хуліганів», працівники міліції.

Підлітки-однокласники повертались після уроків зі школи. Позаду них йшли ще два підлітка, які грались з петардами, підпалюючи та кидаючи їх поперед себе. Один з чотирьох підлітків трохи відстав від своїх товаришів, й одна з петард залетіла йому в капюшон та вибухнула. Хлопець дуже злякався і побіг додому. Ввечері йому стало зле, сильно боліла голова, шуміло у вухах, знизився слух. Мати викликала швидку і підлітка доставили у лікарню. Лікарі поставили діагноз: «Пошкодження м'яких тканин потиличної частини голови, контузія середнього ступеню тяжкості». Хлопець розповів матері й лікарям, що саме відбулось. Підлітка залишили на стаціонарне лікування. Мати постраждалого підлітка звернулася до міліції щодо притягнення до відповідальності винних.

Група курсантів розбивається на менші групи відповідно до ролей. Кожна з груп демонструє і пояснює свій варіант розвитку подій.

При вивченні теми «Корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб» за розділом «Злочини проти власності» можливо провести ділову гру «Грабжники». Ролі: підлітки (2 чол.), літня жінка-пенсіонерка, працівники міліції (2 чол.)

Пенсіонерка звернулася із заявою до районного відділу міліції про те, що увечері попереднього дня, коли вона заходила у свою квартиру, на неї напали двоє хлопців-підлітків. Погрожуючи пістолетом, вони вимагали гроші. Було досить темно, але вона роздивилась їх і запам'ятала. Пенсіонерка дала словесний портрет. Підозрюваних підлітків знайшли. Розробити варіанти поведінки міліціонерів у роботі з підлітками у двох ситуаціях: а) пістолет у підлітків був несправжнім, а іграшковим; б) пістолет був справжнім.

Група курсантів розбивається на менші групи відповідно до ролей. Підготовка до гри

Питання педагогіки

– 10 хвилин. Кожна з груп аргументує власну позицію щодо розвитку подій.

Висновок. Враховуючи сутність ділової гри, її дидактичні можливості, особливості психологічних змін у особистості, що виникають в процесі ділових ігор, дають підстави для висновку про необхідність та доцільність застосування ділових ігор у навчальному процесі при підготовці майбутніх правоохоронців до соціальної та виховної роботи з підлітками.

Перспективним напрямком подальшого дослідження є розробка ігор різної професійної спрямованості (ігри, що спрямовані на закріплення знань, формування умінь та навичок професійної діяльності, розвиток мислення, удосконалення комунікативних умінь та ін.) і включення їх у процес підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ до професійної діяльності.

Література

1. Гильбух Ю. З. Учитель и психологическая служба школы / Ю. З. Гильбух. — Киев : Знання, 1993. — 186 с.
2. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследований, игр, дискуссии : анализ зарубежного опыта / М. В. Кларин ; Междунар. ассоц. «Развивающее обучение». — М.; Рига : Пед. центр «Эксперимент», 1998. — 176 с.
3. Основы педагогики и психологии высшей школы : учеб. пособ. / В. С. Аванесов [и др.] ; под ред. А. В. Петровского. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. — 304 с.
4. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова [и др.]. — М. : Наука, 1983. — 430 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2000. — 705 с.
6. Селиванов В. С. Основы общей педагогики : теория и методика воспитания : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / В. С. Селиванов ; под ред. В. А. Сластенина. — М. : Академия, 2002. — 336 с.

Fedorenko E. I., doctor of pedagogical science, professor

PROFESSIONAL ROLE PLAYS IN TEACHING LAW COURSES FOR CAREER IN LAW ENFORCEMENT

The article is devoted to questions of use of business games in the course of training of the future law-enforcement officers for professional work. The condition of application of game modes of study during the course of training of the future law enforcement officers for professional work at the Kharkov university of internal affairs is analysed in the article. The didactic features of games and their kinds existing in the pedagogical theory and practice are observed. Psychological and pedagogical principles which are to be considered at use of games in the course of training of cadets are defined. The author justifies feasibility of professional role plays method in the process of studying law courses. There is description of thematic and social aspects of professional role plays. The author takes into consideration those types of professional role plays which are common for both domestic and foreign law-related pedagogic practices. Methodical requirements on application of business games of professional orientation in the course of future law-enforcement officers training at higher educational establishment are presented. The article cites examples of professional role plays applicable for law-enforcement career development.

Key words: business games, law courses, training for professional work, cadets.